

TOTEM

Tidsskrift ved Religionsvidenskab,
Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet
Nummer 31, forår 2013
© Tidsskriftet og forfatterne, 2013

Teori og Metode

Betydningsdannelse

Af stud. mag ved Religionsvidenskab

Sophie Bønding

Indhold

1. Indledning	3
2. Strukturalisme	3
2.1 Betydningsdannelse.....	3
2.2 Metode: Strukturel analyse	4
2.3 Kritik af strukturalismen.....	4
3. Diskursteori.....	4
3.1 Diskursteoriens rødder	5
3.2 Diskursbegrebet og betydningsdannelse	5
3.3 Betydningsdannelsens konservative præg	6
4. Rekonstruktion af førkristen nordisk religion	6
4.1 Vanskelig kildesituation	6
4.2 Schjødts metodologi	7
5. Afrunding	8
6. Litteratur	9

1. Indledning

Jeg beskæftiger mig i denne fremstilling med betydningsdannelse. Nærmere bestemt er jeg interesseret i, hvordan et religiøst betydningsunivers er bestemt af betydningsdannelsen som social konstruktion. For at kaste lys over problematikken anskuer jeg problemstillingen både fra en strukturalistisk og en diskursanalytisk tilgang. Mit hovedfokus ligger på det diskursanalytiske perspektiv, idet det tager forbehold for, at betydningsdannelsen grundlæggende er kontingent, men alligevel relativt fastlagt indenfor en given diskurs og dermed et givet betydningsunivers. Mens diskursanalyse er udbredt i kultur- og samfundsvidenskaberne, har tilgangen ikke fået den store plads indenfor religionsvidenskaben. De relativt få publikationer, der behandler det diskursanalytiske perspektiv, anskuer diskursbegrebet som et teoretisk og metateoretisk begreb (Hjelm 2009, 134-35). Indenfor studiet af førkristen nordisk religion er diskursbegrebet for nyligt taget i brug af Jens Peter Schjødt (2012), der ved hjælp af begrebet opstiller en metodologi for rekonstruktion af førkristen nordisk religion. I hovedsagen er min behandling af diskursbegrebet ligeledes teoretisk, men jeg kommer også ind på anvendelsen af tilgangen som metode.

Jeg behandler først strukturalismens og derefter diskursteoriens syn på betydningsdannelse. Herefter belyser jeg under inddragelse af Schjødts artikel (2012), hvordan diskursbegrebet kan anvendes i rekonstruktion af førkristen nordisk religion.

2. Strukturalisme

Strukturalismen anskuer kultur som en social konstruktion og søger på baggrund af strukturel analyse af kulturelle udtryk at identificere de betydninger, der er indlejret heri, ved at skabe en model for det kulturelle (evt. religiøse) betydningssystem, det semantiske system.

2.1 Betydningsdannelse

Betydningsdannelsen er bestemt af kollektive delte og ubevidste strukturer, der kan genfindes i alle en kulturs udtryk. De er således konstituerende for kultur og selve grundlaget for, at kulturen kan fungere og kommunikere meningsfuldt.

- Inspiration fra Saussures sprogteori: *langue* og *parole*
  - Strukturerne udgøres af relationerne mellem de enkelte tegn. Tegnenes betydning er i sig selv arbitrær (*signifiant* og *signifié*), og de får betydning i kraft af relationerne.

- Kulturelle udtryk består af delelementer (fx består myter af mytemer). Strukturerne er de ”regler”, der organiserer delelementerne i mere komplekse kulturelle former.
  - Strukturerne er dermed de principper, hvorefter en kulturs klassifikationssystemer og hele semantiske univers er konstrueret.
- Strukturerne bestemmer altså de logiske mulige relationer, delelementerne kan indgå i indenfor en kulturs rammer (Kunin 2009, 368).

2.2 Metode: Strukturel analyse

- Ved strukturel analyse identificeres de grundlæggende elementer i et givent kulturelt udtryk.
- Ved at undersøge relationerne mellem disse elementer (oppositionspar), og hvordan de er klassificeret i forhold til hinanden (klassifikationssystem), kan strukturerne identificeres, og man får adgang til kulturens semantiske univers.
- Synkron/diakron: den strukturelle analyse er synkron, idet det/de kulturelle udtryks kronologi ophæves, og man ser på et tværsnit.
- Kulturelle udtryk, der er bygget over samme struktur, er transformationer af hinanden.

2.3 Kritik af strukturalismen

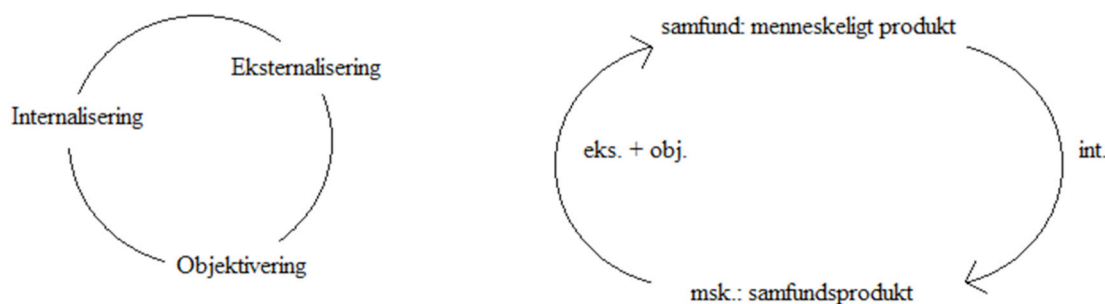
- Statiske strukturer: Hvis strukturerne er ubevidste, findes i alle kulturelle produkter og former individers og samfunds tænkning, hvordan kan de så forandre sig? (Kunin 2009, 373-74).
  - Afhænger af det kulturbegreb, man arbejder med. Strukturalismens model for betydningsdannelse er ikke statisk i sig selv (ibid.).
  - Strukturerne kan ændre sig ved hhv. eksternt og internt pres og pga. de ”fuzzy” (ibid.) grænser mellem nabokulturer.

3. Diskursteori

Diskursanalyse betegner en række forskellige teoretiske og metodiske tilgange indenfor et væld af discipliner, der alle har omdrejningspunkt i begrebet diskurs, som i øvrigt defineres forskelligt. De forskellige udgaver kan klassificeres i tre diskursanalytiske tilgange: diskursteori, kritisk diskursanalyse og diskurspsykologi (Jørgensen og Phillips 1999). Jeg begrænser mig her til den første i Laclau og Mouffes udgave (fremstillet af Jørgensen og Phillips 1999, 34-64), der er en teori om betydningsdannelse som sådan.

3.1 Diskursteoriens rødder

- Strukturalistisk sprogteori
- Poststrukturalistisk sprogteori: sprogsystemet (*langue*) er grundlæggende ustabil, da vi i daglig tale (*parole*) kan placere tegnene i nye relationer til hinanden, så de får ny betydning. Dermed er betydningsdannelsen et socialt fænomen.
- Socialkonstruktionistisk forståelse af virkeligheden som en social konstruktion: Konstruktionen virker tilbage, således at menneskets betydningsdannelse er bestemt af de betydninger, det selv producerer.

3.2 Diskursbegrebet og betydningsdannelse

- ”Diskurs forstås som en fastlæggelse af betydning indenfor et bestemt domæne” (ibid., 36), forstået på den måde, at en diskurs udspænder et net af betydninger over det givne domæne.
- Dette net af betydninger skal forstås på baggrund af et saussuresk strukturbegreb, således at diskursen tilstræber en fastlåsning af betydningsrelationerne mellem de enkelte elementer i diskursen – hvorved *elementer* (flertydige tegn) omdannes til *momenter* (entydige tegn).
  - Diskursen tilstræber at etablere sig som en totalitet: Ved at omdanne *elementer* til *momenter* reduceres deres flertydighed, hvormed diskursen er en *lukning*.
  - Diskurser etablerer sig omkring *nodalpunkter*, som samtidig er *flydende betegnelser* – *elementer*, der i særlig høj grad er åbne for betydningstilskrivning.
  - Selve betydningsdannelsen sker i *artikulationer*. Det er her *momenterne* placeres i relation til hinanden. Når man sætter *momenter* sammen i en *artikulation* gøres dette altså indenfor diskursens rammer. Betydningsdannelsen er således diskursiv.
- Diskursteorien erstatter strukturalismens strukturbegreb med diskursbegrebet, der også

eftersom *momenternes* relationelt bestemte betydning er kontingent, er fastlåsning en umulighed. Diskurserne kan altid undergraves af *artikulationer*, der sætter tegnene i andre forhold til hinanden.

- *Diskursiv kamp*: Diskurser omformes i kontakten med andre diskurser, der repræsenterer andre måder at *italesætte* verden på. Derfor kæmper diskurser indbyrdes for at opnå *hegemoni*. Det vil sige, at deres tilstræbte fiksering af betydninger bliver dominerende.
- Dermed er betydningsdannelsen en social, diskursiv proces, hvilket indebærer, at alt i realiteten er diskurs.

3.3 Betydningsdannelsens konservative præg

Selvom al betydning er kontingent og diskurserne aldrig faste, er betydning alligevel delvist struktureret på bestemte måder.

- Vi er indlejret i diskurserne (internalisering), og der findes et stort område af objektivitet, som det er vanskeligt at tænke anderledes. Derfor sker betydningsdannelsen indenfor rammerne af en diskurs efter et relativt fast mønster.
  - ”[D]e muligheder, vi har for at omforme strukturerne, er udpeget af de tidligere struktureringer” (ibid., 50). Vi kan altså ”aldrig tænke ud over alle givne strukturer, for vi har altid brug for en eller anden konkret strukturering til overhovedet at opfatte verden som meningsfuld. Selvom strukturerne aldrig ligger helt faste, er de altså heller aldrig helt ufikserede” (ibid.).
- Dette sikrer en vis kontinuitet i betydningsdannelsen, fordi vi formulerer betydninger på baggrund af de mulighedsbetingelser, diskurserne udstikker for betydningsdannelsen.
- ”Vi producerer hele tiden samfundet og opfører os *som om*, det fandtes som en objektiv totalitet” (ibid., 51).

4. Rekonstruktion af førkristen nordisk religion

En diskursanalytisk tilgang kan informere rekonstruktionen af førkristen nordisk religion.

4.1 Vanskelig kildesituation

- Størsteparten af de skriftlige kilder er skrevet af kristne i kristen tid, hvorfor de religiøse forestillingers autenticitet vanskeligt lader sig afgøre.
- Kildematerialets fragmentariske karakter betyder, at der er mange lakuner

- Graden af diversitet (geografisk, socialt, kronologisk og kognitivt) betyder, at den enkelte forestillings udbredelse ikke kan afgøres.
  - Der har aldrig eksisteret et konsistent og entydigt world view.

4.2 Schjødts metodologi

Jens Peter Schjødt (2012) anvender diskursbegrebet i relation til rekonstruktionen af førkristen nordisk religion. Han definerer diskurs således:

”If we take discourse to mean a space of possible expressions (verbal or otherwise), we can speak of a pagan discourse as opposed to, for instance, a Christian discourse” (ibid., 272).

- Han forstår diskurs som et “rum af mulige udtryk”, dvs. at diskursen udgør rammerne indenfor hvilke, meningsfulde betydninger dannes.
  - Dvs. at visse betydninger ikke er mulige indenfor diskursens rammer, hvorfor tilgangen fx kan anskueliggøre, om et udtryk hører hjemme i en hedensk eller en kristen kontekst.
- Pointen er, at nogle af disse udtryk findes i kilderne, mens andre lige så mulige udtryk ikke gør det. Det er a priori sandsynligt, at de alle har eksisteret i førkristen tid, men at ikke alle er blevet overleveret (ibid., 273).
- Tilsammen udgør udtrykkene diskursen, og kan dermed anskues som byggeblokke til rekonstruktionen af det semantiske system, der ligger bag det førkristne world view:

These actual and virtual utterances would then be the building blocks for constituting (a model of) the semantic system lying behind the world view of pre-Christian Scandinavia (several discourses) (ibid. 274).

- Gennem rekonstruktion af diskursen kan vi få indblik i det semantiske system og dermed i betydningsrelationerne, der ligger til grund for det førkristne nordiske world view.
  - Tilsammen udgør elementerne altså en betydningsstruktur (ibid., 280-81).
- Eftersom en sådan diskurs ikke kan rekonstrueres alene på baggrund af det sparsomme kildemateriale, foreslår Schjødt, at der i rekonstruktionen trækkes på komparativt materiale, hvorved vi kan få indblik i de logisk mulige udtryk, der kunne have eksisteret indenfor den førkristne diskurs.

- Her kan man altså finde byggeblokke til rekonstruktionen af diskursen.

Den grundlæggende præmis er, at diskurserne og dermed de diskursive udtryk er så stabile, at de faktisk kan anskues som en tilstræbt saussuresk struktur, hvilket de ifølge diskursteorien kan.

- Præmissen for, at diskursbegrebet som overordnet teoretisk ramme kan godtgøre anvendelsen af en komparativ tilgang til rekonstruktionen, er selvsagt, at de diskursive enheder fra det komparative materiale, der udgør byggeblokkene i konstruktionen, er indlejret i diskurser, der er så meget lig de nordiske i den relationelle betydningsstruktur, at diskursernes betydningsdannelse kan antages at være grundlæggende ens.
- Schjødts gør ingen ansatser til implementering af den diskursanalytiske tilgang som metode.

5. Afrunding

Både strukturalismen og diskursteorien anser betydningsdannelsen som en social konstruktion, der finder sted i overensstemmelse med en relationel strukturering af grundlæggende arbitrære tegn. Mens strukturalismen anser strukturerne for (næsten) statiske, bygger den diskursteoretiske tilgang på præmissen om betydningens kontingens og har inkorporeret en grundlæggende dialektik imellem menneske og kulturel konstruktion. Dermed bliver betydningsdannelsen en social, diskursiv proces. Vi er indlejret i diskurserne og kan ikke tænke helt ud over dem. Således kan diskursbegrebet som overordnet teoretisk ramme også anvendes til at anskueliggøre religiøse forestillingers indlejrethed i de diskursive praksisser, hvorigennem de artikuleres og dermed konstrueres.

Schjødts anvendelse af diskursbegrebet, som argumentation for inddragelse af komparativt materiale, bygger netop på præmissen om diskurser som mulighedsbetingende for betydningsdannelsen.

Et interessant perspektiv er spørgsmålet om, i hvilken udstrækning en hedensk diskurs i og med dens relativt fastlagte betydningsstruktur kan siges at have været formende for religiøse forestillinger ved kristningen af Norden.

6. Litteratur

Hjelm, Titus

2009 "Discourse Analysis", in: Michael Strausberg, ed., *Contemporary Theories of Religion: A Critical Companion*, Routledge, London, 134-150.

Jørgensen, Marianne Winther og Louise Phillips

1999 *Diskursanalyse som teori og metode*, Frederiksberg C 1999: Roskilde universitetsforlag, 9-64.

Kunin, Seth D.

2009 "Structuralism", in: Michael Strausberg, ed., *Contemporary Theories of Religion: A Critical Companion*, Routledge, London, 366-381.

Schjødt, Jens Peter

2012 'Reflections on Aims and Methods in the Study of Old Norse Religion', in: Catharina Raudvere & Jens Peter Schjødt, eds., *Nordic Academic Press*, Lund 2012.